

- ¹¹ Буковина: історичний нарис. – С. 68.
- ¹² Schematismus der Bukowiner gr.-or. Archiepiskopal – Diözese für das Jahr 1911. – Czernowitz. – S.43.
- ¹³ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 63,76.
- ¹⁴ Schematismus... – S. 59, 114.
- ¹⁵ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С.63.
- ¹⁶ Schematismus... – S. 60.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Буковина: історичний нарис. – С. 82.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 113.
- ²¹ Schematismus... – S. 59,85,108.
- ²² Там само. – С. 42, 54, 60, 79, 80, 112,115,126.
- ²³ Там само. – С.54, 56, 105, 133.
- ²⁴ Там само. – С. 63, 82, 113; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С.66.
- ²⁵ Schematismus... – S.61, 63, 113,118.
- ²⁶ Там само. – С. 52, 110, 119.
- ²⁷ Там само. – С.62, 86, 112, 114; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 68.
- ²⁸ Там само. – С. 33, 34, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 50, 53, 57, 62, 80, 84, 92, 109, 111, 117, 131.
- ²⁹ Біленкова С.В. Вказ. праця. – С. 32.
- ³⁰ Czernowitzer Zeitung. – 1883. – 25 August.
- ³¹ Державний архів Чернівецької області. – Ф. 321. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 9.
- ³² Bukowina. – 1863. – 8. Juli.
- ³³ Там само. – 11. September.
- ³⁴ Schematismus... – S.48, 53,54, 79,83,91, 92,94,111,118.
- ³⁵ Там само. – С. 47, 82, 88, 89, 90, 93.
- ³⁶ Schematismus... – S. 44, 51, 61, 90, 115, 119; Буковински Вѣдомости. – 1896. – 2 августа; Czernowitzer Zeitung. – 1881. – 22. Dezember.
- ³⁷ Czernowitzer Zeitung. – 1883. – 1. September.
- ³⁸ Schematismus... – S. 51, 85-87, 109, 111; Czernowitzer Zeitung. – 1883. – 22. August; 28. März, 4. November.
- ³⁹ Schematismus... – S. 7, 47, 56, 62, 81, 85, 86, 118, 131.
- ⁴⁰ Там само... – S. 42, 43, 83, 117, 131; Bukowiner Rundschau. – 1893. – 14. November.
- ⁴¹ Schematismus... – S.87,88,131; Буковински Вѣдомости. – 1896. – 26 сентября; Bukowiner Rundschau. – 4.8.11. October.
- ⁴² Schematismus... – S.48, 50, 53, 91, 113; Буковински Вѣдомости. – 1896. – 22 ноября; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 104; Bukowinen Rundschau. – 1898. – 26. Juli.
- ⁴³ Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 104; Bukowiner Rundschau. – 1899. – 17. September.
- ⁴⁴ Schematismus... – S. 41, 43, 47, 49, 50, 115, 116, 119, 126, 131, 136.
- ⁴⁵ Там само. – С. 47, 50, 55, 131.
- ⁴⁶ Там само. – С. 38,39, 45, 61, 82, 91, 113, 133.
- ⁴⁷ Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.:УРЕ, 1969. – С. 196-197; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С.68-71.
- ⁴⁸ Schematismus... – S. 42, 84, 135.
- ⁴⁹ Там само. – С. 39, 40, 46, 54, 60, 79, 89, 114, 119, 126.
- ⁵⁰ Там само. – С. 47-49, 84, 108, 111, 118, 119, 130; Гоберман Д.Н. Вказ. праця. – С. 89-91.
- ⁵¹ Schematismus... – S. 153-154.
- ⁵² Bukowiner Rundschau. – 1892. – 17. Juli.
- ⁵³ Czernowitzer Zeitung. – 1880. – 26. August.
- ⁵⁴ Czernowitzer Zeitung. – 1882. – 8. Februar.
- ⁵⁵ Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina. – Wien, 1899. – S.167.
- ⁵⁶ Schematismus... – S.88-90, 92-94.

⁵⁷ Підраховано за: Schematismus... – S. 33-136.

⁵⁸ Schematismus... – S.54, 57; Czernowitzer Zeitung. – 1882. – 30. November.

⁵⁹ Volkspresse. – 1907. – 14. September.

**Василий Ботушанский
(Черновцы)**

Из истории строительства православных церквей в северной части Буковины (XVI – начало XX ст.)

В статье исследуется недостаточно изученный вопрос строительства церковных храмов в северной части Буковины во времена позднего средневековья и нового времени, значение этих духовных центров для утверждения общечеловеческих духовных норм общежития.

Ключевые слова: церковь, храм, строительство, строительный материал, церковный комитет, церковное общество, проект.

**Vasyl Botushanskyi
(Chernivtsi)**

From the History of Orthodox Churches at the North Part of Bukovina (16th – Beginning of 20th Century)

This article is about insufficiently researched issue of building of church temples at the north part of Bukovina at the times of late Middle Ages and new history, significance of this spiritual places for strengthening of common human norms of coexistence.

Key words: church, temple, building, building stuff, church committee, church community, project.

УДК: 94 (498.7) «1812/1868»

**Тамара Богачик
(Чернівці)**

ПІВНІЧНА БЕССАРАБІЯ ДОРЕФОРМНОГО ПЕРІОДУ (1812-1868 рр.): ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті автор робить огляд історіографічних джерел, які стосуються соціально-економічного, суспільного та освітнього розвитку дореформеного періоду Північної Бессарабії (1812-1868 рр.).

Ключові слова: Північна Бессарабія, дореформений період, північні повіти, історіографія, українське населення, Хотинщина.

Висвітлення історії українських земель XIX ст. вимагає врахування особливостей історичного розвитку окремих регіонів. Зацікавлення історією Північної Бессарабії, де проживала значна частина українців, зумовлювалося подіями, які відбувалися на цій території після її входження у 1812 р. до Російської імперії. Окремі аспекти російської політики в краї у контексті всієї області вивчалися впродовж тривалого часу. Безперечно, висвітлен-

ня історії розвитку Бессарабії дореформеного періоду у ХІХ-ХХ ст. доволі часто супроводжувалося тенденційними історичними доробками, яким притаманне однобоке відображення історичного процесу. Тому дослідження дозволяє виділити кілька етапів історіографії цієї проблеми: дореволюційна (праці авторів 1812-1917 рр.), радянська (дослідження радянських вчених упродовж 1918-1990 рр.), сучасна історіографія (від 1991 р.).

Певну цінність мають праці авторів першої половини ХІХ ст. Сучасники, описуючи бессарабські території на основі власних спостережень і згідно з відомостями місцевих органів влади, подавали чимало інформації про північні повіти Бессарабії.

Першим, хто дав короткий опис області, був відомий діяч освіти краю А. Куницький. У своїй невеликій праці «Краткое статистическое описание Заднепровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1813 г.»¹ автор подав загальну характеристику землеробства, сільськогосподарських культур, життя населення та природних багатств краю. Повітові північнобессарабські центри – Хотин, Сороки, Бельці – він зарахував до значних міст області.

Через три роки детальнішу інформацію про бессарабські землі підготував чиновник Міністерства закордонних справ П. Свінїн, який, на відміну від П. Куницького, опрацював чимало статистичних даних стосовно розвитку сільського господарства та окремих галузей в регіоні. Його «Статистика Бессарабии»², що складена на основі особистих спостережень, здійснених за дорученням військового губернатора Бахметьєва, містить важливий фактичний матеріал про функціонування органів управлінсько-судової влади у 1812-1817 рр.

Загальний огляд Північної Бессарабії у 1828-1831 рр. знаходимо у «Статистическом описании Бессарабии» І. Батянова³. Автор подає чимало відомостей про економічне життя краю, його адміністративний устрій, що в цілому дозволяє порівняти становище північних повітів з іншими територіями Бессарабії.

Для дослідження питань економічного розвитку регіону важливе значення мають праці відомого статистика й економіста А. Скальковського, написані у 40-50-ті роки ХІХ ст. на основі значних архівних матеріалів⁴. Цікаві відомості про господарство Північної Бессарабії у передреформені десятиліття містяться в описах області, складених офіцером Генерального штабу А. Защуком⁵. Варто зауважити, що окремі статистичні відомості, подані названими авторами, є суперечливими і потребують звіряння з архівними матеріалами та іншими джерелами. Однак певні неточності не применшують їх цінності як багатоаспектних джерел з історії краю дореформеного періоду.

Окремі представники російської дореволюційної історіографії через призму своїх політичних

поглядів зображували різні сторони соціально-економічного розвитку регіону, підкреслюючи при цьому «вмілу» політику царської адміністрації. Таку точку зору відстоював, наприклад, віце-губернатор Бессарабії у 20-х роках ХІХ ст. Ф. Вігель. У «Замечаниях на нынешнее состояние Бессарабии»⁶ він захищав заходи, спрямовані на встановлення матеріальної і духовної зверхності російського царизму на приєднаних бессарабських територіях. Такі самі погляди спостерігаємо в працях П. Батюшкова⁷, Л. Кассо⁸, М. Лашкова⁹, де, крім опису історичних подій на бессарабських землях, відзначається прогресивність їх включення до Російської імперії та акцентується увага на «батьківській» турботі нової влади.

Детальну характеристику дій царського уряду на приєднаних північнобессарабських територіях знаходимо в роботах О. Накко¹⁰. Дослідник зауважував, що після приєднання до Росії у регіоні встановилися найгуманніші політичні і громадянські права, що сприяли швидкому заселенню майже безлюдного Хотинського повіту жителями, які втекли за Прут під час останніх війн. Автор наголошував на негативних тенденціях функціонування місцевих органів влади, свідомо при цьому замовчуючи заходи колонізаторської державної політики в адміністративному устрої краю. Цінним у цих працях є наявність значної частини фактологічного матеріалу щодо функціонування владних структур місцевого рівня та статистичні показники народонаселення Північної Бессарабії.

Загальна картина економічного стану північнобессарабського краю, розвитку землеробства і домашніх промислів, торговельних зв'язків з сусідніми регіонами представлено у популярному нарисі П. Несторовського¹¹. Проблематику розвитку окремих галузей сільського господарства та промислів Бессарабії 1812-1868 рр. досліджували А. Комарницький¹², М. Могилянський¹³, М. Баллас¹⁴, К. Тардан¹⁵, які були сучасниками того періоду. У їхніх працях характеризується стан садівництва, виноградарства, бджільництва північних повітів і, зокрема, тієї частини Хотинщини, що звалася «Російською Буковиною».

Певні фактичні відомості про розвиток торгівлі дореформеної Північної Бессарабії вміщено у статистиці Ю. Янсона¹⁶. У роботі, зокрема, зібрані матеріали про вивезення хліба з регіону на внутрішні і зовнішні ринки.

Загалом огляд дореволюційної історіографії із зазначеної теми дозволяє визначити її характерні риси: вихвалання російського самодержавства, намагання завищити темпи розвитку, перебільшення суспільних змін. Проте, незважаючи на істотні недоліки, фактологічний матеріал праць авторів 1812-1917 рр. й досі не втратив історичної ваги, адже містить цінний вихідний матеріал для вивчення історії Північної Бессарабії дореформеного періоду.

Радянські дослідники, розглядаючи становище краю у дореформений період, піддавали критиці політику великодержавного шовінізму російського царизму. На їх думку, імперська влада заважала розвиткові національної культури, позбавляла регіон самостійного політичного та економічного розвитку. Водночас вчені наголошували на прогресивному характері входження краю до імперії Романових, яке сприяло возз'єднанню з іншими українськими землями в складі однієї держави.

Варто відзначити, що наукові розвідки радянських дослідників МРСР здебільшого спрямовувалися на ті райони Бессарабії, які входили до складу Молдавського князівства. Територія Хотинської райії, що перебувала під турецькою владою, досліджувалася недостатньо. Окрім того, до 1940 р. радянська історіографія постійно наголошувала на незаконному загарбанні Бессарабії Румунією, а російський період Бессарабії ідеалізувався.

Одним з відомих фахівців з історії дореформеної Бессарабії був відомий географ і етнограф, академік Л. Берг. У його багатоаспектних працях¹⁷ значна увага приділена соціально-економічному опису Північної Бессарабії, де представлено портрет основних етнічних груп бессарабського населення, репрезентативна вибірка яких допомагає комплексно охарактеризувати національний склад жителів Хотинського, Бельцького, Сороцького повітів.

Проблематика змін адміністративного устрою та управління на північнобессарабських землях розглядалася радянськими науковцями в історико-порівняльному контексті управління Бессарабією. Формування органів управлінсько-виконавчої влади у 1812-1817 рр. в області досліджував А. Сурилов¹⁸, який доводив, що створені російським царизмом управлінські установи залишалися феодальними і продовжували обслуговувати старий феодальний базис.

Дещо в іншому ракурсі розглядали це питання відомі дослідники історії Бессарабії І. Анцупов та В. Жуков¹⁹, які відслідковували роль новостворених російською владою органів керівництва у здійсненні колоніальної політики царизму на приєднаних територіях упродовж 1812-1828 рр. та еволюцію їх розвитку за загальноросійською губернською системою. При цьому відзначався позитивний їх вплив на суспільно-економічний розвиток краю.

У виданні «Істория Молдавии» (під редакцією А. Удальцова, т. 1)²⁰ подано загальний опис органів управління на бессарабських землях у 1813-1828 рр. Проте поза увагою авторів залишилися повітові владні структури, що значною мірою ускладнює розуміння їх організаційної побудови та основних напрямків діяльності.

Одним з основних напрямків вивчення становища бессарабських повітів дореформеного періоду представниками радянської історичної науки стала проблема економічного розвитку та еволю-

ція аграрних відносин у регіоні. Так, у дослідженнях радянського вченого, академіка, президента АН МРСР Я. Гросула²¹ простежено еволюцію аграрного господарства і соціальних відносин бессарабського села.

У колективній праці істориків Я. Гросула та І. Будака узагальнено відомості про процеси розвитку виробничих сил краю у дореформений період²². Тему розвитку народного господарства на бессарабських землях у дореформений період Я. Гросул продовжив у спільній праці з В. Жуковим²³. Науковці здійснили частковий опис правового і соціального становища категорій селян, простежили динаміку населення краю з 1842 по 1861 рр.

Заслуговує на окрему увагу науковий доробок Я. Гросула, присвячений становищу селян та розвиткові селянського руху в Бессарабії впродовж 1812-1861 рр. У виданій у двох частинах праці «Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 гг.)»²⁴ дослідник представив неопубліковані раніше джерела Національного архіву Республіки Молдова, які розкривають питання відносин бессарабського селянства і поміщиків. Матеріали демонструють методи та засоби внутрішньої політики царизму на території краю, що проявлялися у свавільному ставленні місцевої влади та привілейованої верстви до представників нижчого стану – селянства.

Проблемі розвитку важливих галузей бессарабського селянського господарства присвячено дослідження І. Анцупова²⁵. Автор розглядає спеціалізацію виробництва Північної Бессарабії в умовах розкладу феодальних і формування буржуазних відносин, представляє картину розвитку системи землеробства у дореформений період. Водночас здійснено спробу проаналізувати стан ремісничого виробництва та домашніх промислів, діяльність дрібнотоварних підприємств.

В іншій праці цього дослідника висвітлено особливості зростання товарності сільськогосподарського виробництва, зародження та еволюції ринкових відносин у поміщицьких і селянських господарствах краю²⁶. При цьому учений доводить, що до середини 60-х років XIX ст. північна зона Бессарабії займала провідні позиції у розвитку такої високотоварної галузі сільського господарства, як зернове виробництво, що значною мірою й визначило специфіку ринкових зв'язків північнобессарабських повітів, сприяло їхньому становленню у системі загальноросійського ринку.

Історик С. Панфілов у дисертаційному дослідженні²⁷ на основі аналізу різноманітного документального матеріалу визначив етапи аграрного руху у передреформені роки і виявив особливості кожного з них. Автор підкреслював, що північні повіти Бессарабії були основними районами зернового господарства області. Аналітика феодальних повинностей царан детально висвітлено у двох інших статтях науковця²⁸.

Економічне становище резешьського села дореформеного періоду досліджували Ф. Маршалковський та М. Мунтян²⁹.

На наш погляд, досить вдало і детально охарактеризовано зміни у господарському житті краю у період 1812-1868 рр. у дослідженні молдавського історика М. Мунтяна³⁰. Слід зауважити, що автор на науковій основі обґрунтував еволюцію господарського стану краю, здійснив відповідні статистичні узагальнення. Така системна аналітика вченого, безперечно, заслуговує на увагу. Прикметно, що окреслені напрямки дослідження стосуються всіх повітів Бессарабії, у тому числі й північних.

В інших наукових розвідках М. Мунтян досліджує становлення капіталістичних відносин у сільських населених пунктах дореформеної Бессарабії³¹. Автор аналізує розвиток поміщицьких і царанських господарств, характеризує відносини поміщиків і феодалнозалежних від них царан.

Доповнюють історію розвитку сільського господарства краю періоду 1812-1868 рр. наукові дослідження історика Н. Демченка³², який проаналізував окремі загальноросійські статистичні збірники, звіти по деяких повітах Бессарабської губернії та значну кількість архівних матеріалів стосовно системи землеробства і агротехніки.

Іншому аспекту економічного життя краю – розвитку бессарабських міст – присвячено монографії В. Жукова³³, у яких розкрито особливості формування міського населення, зростання його чисельності, зміну соціального складу в повітових центрах Північної Бессарабії в контексті всієї області.

В наступній праці В. Жукова³⁴ висвітлено процес формування буржуазних класів в області, який здійснювався внаслідок поступової концентрації грошових заощаджень у руках нечисельної, але економічно вагомої соціальної верхівки краю. В окремій статті учений проаналізував підприємництво купців і міщан у сфері сільського господарства³⁵.

Короткі відомості про стан ремесла у північно-бессарабському краї містяться у праці молдавського науковця Н. Бабилюнга³⁶. Вивчаючи етнічну структуру всієї області, Н. Бабилюнга в іншій публікації³⁷ акцентує увагу на її різноманітності у окремих повітах. Зокрема, відзначено, що північна частина Бессарабії була населена переважно жителями молдавської національності, а північно-західна частина Хотинського повіту – руснаками, тобто українцями.

Етнічний розвиток північнобессарабського краю у дореформений період в контексті всієї області досліджували і молдавські історики В. Зеленчук та В. Кабузан³⁸. Цінність їхніх праць полягає в тому, що зібраний матеріал спирається на статистичні джерела. Особливо актуальним, на наш погляд, є п'ятий розділ дослідження В. Зеленчука, в якому автор проаналізував розселення національностей у досліджуваний період.

Суспільні процеси на бессарабських землях у першій чверті ХІХ ст. стали об'єктом вивчення молдавської дослідниці Л. Оганян³⁹. У її монографії на основі значної кількості архівних матеріалів доведено, що характер суспільних рухів у краї визначала її соціально-економічна дійсність, тобто процес розкладу феодалних і зародження буржуазних відносин. У першій частині праці відображено загальну характеристику бессарабських територій після входження до Російської імперії і в цьому контексті подано суттєвий опис соціальних відносин на прикладі окремих населених пунктів Північної Бессарабії.

Діяльність греків-гетеристів у регіоні напередодні грецького повстання 1821 р. і вплив останнього на суспільне життя краю досліджував Г. Арш⁴⁰. Його публікації дали можливість конкретизувати суспільно-історичні процеси 20-х років ХІХ ст. у північних повітах Бессарабії. Вдалим доповненням у розкритті цього питання стали праці молдавського науковця І. Іовви⁴¹.

У радянській історіографії дослідження розвитку освіти краю здійснювалося в контексті освітньої системи Бессарабії, тому спеціальні наукові праці з означеної проблеми відсутні. Побіжно зазначену проблему висвітлено молдавським істориком О. Андрусем⁴² та українськими радянськими дослідниками в історичному нарисі «Північна Буковина, її минуле і сучасне»⁴³, видрукованому наприкінці 60-х рр. ХХ ст.

У 1980 р. побачила світ колективна монографія чернівецьких істориків «Нариси з історії Північної Буковини»⁴⁴. Її окремі параграфи присвячено соціально-економічному розвитку і класовій боротьбі на Хотинщині в першій половині ХІХ ст. та економічним відносинам краю з іншими українськими землями. У висновку підкреслено, що входження цієї території до Російської імперії врятувало її від денационалізації, забезпечило більш сприятливі умови для економічного та культурного розвитку.

Особливостям зовнішньої торгівлі краю у 1812-1868 рр. присвячено монографію українського історика І. Гриценка⁴⁵ та статті молдавського дослідника В. Томульця⁴⁶.

Розглядаючи розвиток товарного виробництва і торгівлі на західноукраїнських землях у першій половині ХІХ ст., ужгородський дослідник В. Задорожний у своїй монографії⁴⁷ дотично торкається питання зовнішньоторговельних зв'язків бессарабських і наддніпрянських територій у зазначений період.

Отже, у працях молдавських та українських істориків радянського періоду частково окреслено окремі аспекти соціально-економічного розвитку, суспільні процеси в Північній Бессарабії 1812-1868 рр. Проте вони вивчалися в контексті історії всієї Бессарабії і, безумовно, масштабність цих наукових розвідок не дозволила проаналізувати у достатній мірі становище краю у перший період після

входження до складу Російської імперії і до проведення тут реформи 1868 р. Тому ця проблематика ще потребує окремого дослідження з огляду на його наукову актуальність.

В умовах творення незалежної України, починаючи з 90-х років ХХ ст., виникла нагальна потреба в об'єктивному та детальному відтворенні історичної дійсності краю у 1812-1868 рр. Тому активізуються дослідження з цієї проблеми, звертається особлива увага на опрацювання архівних матеріалів, вводяться в науковий обіг нові джерела. Головними напрямками сучасних наукових доробків стало глибоке вивчення соціально-економічних проблем бессарабських земель, економічних та культурних зв'язків з Наддніпрянською Україною, російськими губерніями.

Українські історики відзначають як позитивні сторони становища північнобессарабських земель упродовж досліджуваного періоду, так і негативні особливості того часу. Зокрема, фахівець міжнародних відносин Ю. Макар, характеризуючи сучасну історіографію Хотинщини, підкреслює важливість прилучення краю до основного масиву українських етнічних територій та наводить аргументи на підтвердження цього⁴⁸.

З нових методологічних засад у нинішніх умовах досліджується соціально-економічне становище регіону. Так, у монографії В. Ботушанського⁴⁹ крізь призму аналітики розвитку торговельного тваринництва на Буковині у другій половині ХІХ ст. охарактеризовано вказаний напрямком економічного зв'язку як один із проявів традиційних стосунків Північної Буковини з Хотинщиною.

Об'єктивно оцінив суспільно-політичне життя Хотинщини в першій половині ХІХ ст. О. Добржанський⁵⁰. Учений відтворив картини подій 1821 р., коли в регіоні були спроби організувати загопи на підтримку повсталих гетеристів та відзначив позитивне сприйняття у краї польських повстань 1831 і 1863-1864 рр.

Чернівецька дослідниця Г. Скорейко у колективній монографії «Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХІХ ст.)»⁵¹ звертає увагу на формування органів управління на Хотинщині у перші роки після входження краю до складу Росії.

Буковинський етнолог Г. Кожоляно⁵², розглядаючи еміграційні процеси населення Буковини наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст., відзначив, що землі Північної Бессарабії значною мірою поповнювалися вихідцями з австрійських володінь. Пожвавлення такого явища, згідно з висновками науковця, зафіксовано після включення цієї території до Російської імперії.

Вагомим науковим доробком з досліджуваної теми стала колективна праця чернівецьких науковців «Буковина: історичний нарис» під загальною редакцією В. Ботушанського⁵³. У цьому систематизованому викладі історії Північної Буковини з най-

давніших часів до наших днів також висвітлюються питання зміни політико-адміністративного устрою Хотинщини та народонаселення після 1812 р., відтворено картину зайнятості жителів краю.

Історичний нарис авторів О. Добржанського, Ю. Макара, О. Масана «Хотинщина»⁵⁴ став першою спробою комплексного дослідження більшої частини колишнього Хотинського повіту з використанням новітніх публікацій. Окремий розділ під назвою «У кігтях царського орла» присвячено історії розвитку регіону в складі Російської імперії.

Розвиток шляхів сполучення та транспорту на території північних повітів Бессарабії у ХІХ ст. розглянуто в працях І. Жалоби⁵⁵. У наукових статтях, присвячених становленню судноплавства на Дністрі, описано основні плавзасоби, якими транспортувалися товари північнобессарабськими жителями до сусідніх територій. Відзначено, що тут велися пошуки можливостей налагодження пароплавного руху, який міг би значно розширити економічні зв'язки краю. У монографії І. Жалоби⁵⁶ крізь призму дослідження інфраструктурної політики австрійського уряду на теренах Галичини і Буковини у першій половині ХІХ ст. простежується тематика руху дністровською водною артерією, що на проміжку північнобессарабських берегів носив переважно місцевий характер.

Вдалу спробу проаналізувати статусне оформлення бессарабського дворянства здійснено одеським дослідником О. Пастернаком⁵⁷, який відзначав, що на становлення цієї привілейованої верстви вплинули наслідки турецького панування та консервативно-феодального устрою Молдавського князівства. Як зразок наведено діяльність князя Г.Кантакузіно, який після військової служби оселився в Марківцях Хотинського повіту, де були його приватні маєтки.

Суперечливе тлумачення українського етносу, представники якого проживали на території північнобессарабського краю, представлено в монографії молдавського дослідника С. Суляка⁵⁸. Історик узяв за основу той факт, що в Російській імперії впродовж досліджуваного періоду замість етнічного «українці» вживалися назви «русини» та «руснаки». Тому автор відзначає компактне проживання в окремих північних повітах Бессарабії не українського, а російського населення. Він підкреслює, що після входження Прутсько-Дністровського межиріччя до Російської імперії руснаки цієї території зберегли характерні риси російського народу. Такі висновки дослідника, на нашу думку, є необґрунтованими, адже повністю заперечують факт проживання українців на півночі Бессарабії.

Статистику народонаселення цього ж повіту у перші роки після включення Бессарабії до Російської імперії досліджує сучасний молдавський історик І. Гуменний⁵⁹. Оперування значними статистичними даними і порівняння їх із результатами

переписів по інших цинутах (повітах) дало змогу науковцю визначити провідну роль Хотинського цинуту серед інших адміністративних одиниць Бессарабії.

Дослідник Молдови П. Дмитрієв⁶⁰ пояснює динаміку населення на півночі Бессарабії впродовж досліджуваного періоду взаємозв'язком природних умов – з одного боку, та напрямком розвитку економіки і стану виробничих відносин – з другого. Дослідник прийшов до висновку, що сприятливі кліматичні умови певною мірою забезпечили позитивну еволюцію господарської діяльності, яка, у свою чергу, вплинула на швидке заселення регіону.

Буковинський науковець І.Зибачинський, змальовуючи розвиток єврейської освіти Північної Бессарабії у другій половині XIX – на початку XX ст.⁶¹, здійснив короткий екскурс в історію шкільництва краю 40-60-х рр. XX ст. Автор обґрунтовано довів, що освітня система регіону у зазначений період була представлена практично всіма типами навчальних закладів, які існували на теренах інших російських губерній, і перебувала загалом на низькому рівні.

Отже, аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що соціально-економічне становище, суспільні та освітні процеси Північної Бессарабії у дореформений період (1812-1868 рр.) знайшли певне відображення в історіографії. Водночас доводиться констатувати, що результати наукових розвідок розпорошені по численних публікаціях, часто вони малоінформативні, бо згадуються здебільшого побіжно зв'язку з вивченням усієї Бессарабії.

¹ Куницький П. Краткое статистическое описание Заднепровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте 1812 г. / П. Куницький – С.-Петербург, 1813. – 30 с.

² Свиньин П. Статистика Бессарабии, составленная в 1817 г. по поручению военного губернатора Бахметьева. / П. Свиньин [рукопись]. – Одесса, 1817. – 191 с.; Свиньин П. Статистика. Описание Бессарабской области в 1816 г. / П. Свиньин – Одесса, 1867. – Т. VI. – 323 с. – (Записки Одесского общества истории и древностей.)

³ Батянов И. Статистическое описание Бессарабии в 1828-1831 гг. [рукопись], 1832. // АОПС. – Ф.5. – Спр. 669. – 56 арк.

⁴ Скальковский А. Опыт статистического описания края / А. Скальковский – Одесса: Тип. Францова и Нитче, 1853. – Ч. II. – 552 с.

⁵ Зашук А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба / А.Зашук – С.-Петербург, 1862. – 262 с. – (Бессарабская область); Зашук А. Статистика и этнография Бессарабской области. / А. Зашук – Одесса, 1862. – 493 с.

⁶ Записки Вигеля Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии. / Ф. Вигель – Москва, 1892. – Ч. VI. – 36 с.

⁷ Батюшков П. Бессарабия. / П. Батюшков – Санкт-Петербург, 1892. – 177 с. – (Историческое описание).

⁸ Кассо Л. Россия на Дунае и образование Бессарабской области. / Л. Кассо – Москва, 1913. – 230 с.

⁹ Лашков Н. Бессарабия к столетию присоединения к России (1812-1912 гг.) / Н. Лашков – Кишинев: Типография Бессарабского губернского правления, 1912. – 231 с. – (Географический и историко-статистический обзор состояния края).

¹⁰ Накко А. История Бессарабии с древнейших времен / А. Накко – Одесса: Типография Ульриха и Шульце, 1873 г. – Ч. I – 379 с.; Накко А. История Бессарабии с древнейших времен / А. Накко – Одесса: Тип. Ульриха Шульце, 1876. – Ч. II. – 448 с. – (От нашествия Батя до Бухарестского мира. 1241-1812 гг.); Накко А. Очерки гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг. / А. Накко – Одесса: Франко-русская типография Л.Даникана, 1879. – Т. XI. – 508 с. – (Записки Одесского императорского общества истории и древностей).

¹¹ Несторовский П. На севере Бессарабии / П. Несторовский – Варшава, 1905. – 182 с.

¹² Комарницкий А. О пчеловодстве как христиански-народном промысле, в России вообще, и в Новороссийском крае и Бессарабии в особенности / А. Комарницкий – Одесса: Тип. Францова и Нитче, 1856. – 66 с.

¹³ Могилянський Н. Плодоводство Бессарабии и его нужды / Н. Могилянський. – Кишинев: Тип. Бессарабского губернского правления, 1913. – 96 с.

¹⁴ Баллас М. Виноделие в России / М. Баллас. – Одесса: Тип. Нитче, 1865. – 128 с. – (Ч. V).

¹⁵ Виноградарство и виноделие. / [Составлены применительно к Новороссийскому краю и Бессарабии К.И.Тарданом]. – Одесса, Тип. Францова и Нитче, 1854. – 222 с.

¹⁶ Янсон Ю. Исследования о хлебной торговле в Одесском районе. / Ю. Янсон – С.-Петербург, 1870. – 233 с.

¹⁷ Берг Л. Население Бессарабии / Л. Берг – Петроград, 1923. – 58 с. – (Этнографический состав и численность); Берг Л. Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство. / Л. Берг – Кишинев, 1903. – 196 с.

¹⁸ Сурилов А. Управление Бессарабской областью в 1812-1817 гг.: / А. Сурилов // Труды Одесского государственного университета им. И.И.Мечникова. – Киев: Изд. Киевского гос. университета им. Т.Г. Шевченко, 1954. – 162 с.

¹⁹ Анцупов И. Реформы в управлении Бессарабией с 1812 по 1828 г. / И. Анцупов, В. Жуков // Ученые записки Киевского гос. университета, 1957. – Т. XXVI (исторический). – С. 145.

²⁰ Удальцов А. История Молдавии (с древнейших времен) / А. Удальцов. – Кишинев: Школа советике, 1951. – Т. I. – 654 с.

²¹ Гросул Я. Крестьяне Бессарабии (1812-1861 гг.) / Я. Гросул. – Кишинев: Госиздат Молдавии, 1956. – 398 с.; Гросул Я. Крестьяне – резеши в дореформенный период / Я. Гросул // Ученые записки изд. Киевского гос. университета им. Т.Г.Шевченко, 1957. – Т. XXVI. (исторический). – С.3-24.

²² Гросул Я. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861 гг.) / Я. Гросул, И. Будаке – Кишинев: Картя молдовеняскє, 1967. – 399 с.

²³ Гросул Я. История народного хозяйства Молдовской ССР (1812- 1917 гг.) / Я. Гросул, В. Жуков. – Кишинев: Штиинца, 1977. – 351 с.

²⁴ Гросул Я. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 гг.) / Я. Гросул – Кишинев: Штиинца, 1962. – 462 с. – (Сборник документов. Ч. I.); Гросул Я. Положение крестьян и крестьянское движе-

- ние в Бессарабии (1812-1861 гг.) / Я. Гросул – Кишинев: Штиинца, 1969. – 691 с. – (Сборник документов. Ч. II.)
- ²⁵ Анцупов И. Государственная деревня Бессарабии в XIX в. (1812-1870 гг.) / И. Анцупов. – Кишинев: Штиинца, 1966. – 262 с.
- ²⁶ Анцупов И. Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. / И. Анцупов. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 251 с.
- ²⁷ Панфилов С. Аграрные отношения в Бессарабии в 40-60-х гг. XIX в.: автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук / С. Панфилов. – Ужгород: Ужгородский гос. университет, 1973. – 21 с.
- ²⁸ Панфилов С. Государственные земские и помещичьи повинности царан в 40-60-х гг. XIX в. / С. Панфилов // Вопросы истории: межвузовский сборник. – Кишинев: Штиинца, 1977. – С. 75-96; Панфилов С. Некоторые данные о товарности зернового хозяйства Бессарабии в 40-60-х гг. XIX в. / С. Панфилов // Ученые записки Кишиневского гос. университета. – Кишинев: Штиинца, 1971. – Т. 117. – С. 408-419.
- ²⁹ Маршалковский Ф. Резеши Молдавии (конец XVIII – середина XIX в.) / Ф. Маршалковский, М. Мунтян. – Кишинев: Штиинца, 1983. – 122 с.
- ³⁰ Мунтян М. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии / М. Мунтян // Ученые записки Кишиневского гос. университета. – Кишинев: Штиинца, 1971. – Т. 117. – С. 4-385.
- ³¹ Мунтян М. К вопросу об «урочной системе» в Бессарабии в первой половине XIX в. / М. Мунтян // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Минск, 1964. – С. 421-429; Мунтян М. Налоги и повинности царан Бессарабии в первой половине XIX века / М. Мунтян // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Кишинев: Штиинца, 1964. – С. 546-557.
- ³² Демченко Н. Виноградарство и виноделие Молдавии в XIX – начале XX в. / Н. Демченко. – Кишинев: Штиинца, 1978. – 142 с.; Демченко Н. Земледельческие орудия молдован XVIII – начала XX в. / Н. Демченко. – Кишинев: Картя молдовеняске, 1967. – 163 с.
- ³³ Жуков В. Города Бессарабии. (1812-1861 гг.) / В. Жуков. – Кишинев: Картя молдовеняске, 1964. – 752 с.; Жуков В. Города Бессарабии (1861-1900) / В. Жуков. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 290 с.
- ³⁴ Жуков В. Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812-1900 гг.) / В. Жуков. – Кишинев, 1982. – 214 с.
- ³⁵ Жуков В. Сельскохозяйственное предпринимательство купцов и мещан Бессарабии (1812-1861 гг.) / В. Жуков // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – 1964. – С. 494-499.
- ³⁶ Бабилунга Н. Промышленность Бессарабии в конце XIX – начале XX в. / Н. Бабилунга. – Кишинев: Штиинца, 1985. – 151 с.
- ³⁷ Бабилунга Н. Население Молдавии в прошлом веке: Миграция? Ассимиляция? Русификация? / Н. Бабилунга. – Кишинев: Штиинца, 1990. – 112 с.
- ³⁸ Зеленчук В. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. / В. Зеленчук. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 286 с.; Кабузан В. Изменения в размещении населения России в XVIII – перв. пол. XIX в. / В. Кабузан. – Москва: Наука, 1971. – 189 с. – (По материалам ревизий); Кабузан В. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.) / В. Кабузан. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 158 с.
- ³⁹ Оганян Л. Общественное движение в Бессарабии в первой четверти XIX в. / Л. Оганян. – Кишинев: Штиинца, 1974 г. – Ч. I. – 286 с.
- ⁴⁰ Арш Г. Греческое освободительное движение конца XVIII – начала XIX в. и русско-греческие связи (Этеристы в России): Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук / Г. Арш. – Москва, 1969. – 58 с.; Арш Г. Этеристское движение в России (Освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи) / Г. Арш. – Москва: Наука, 1970. – 371 с.
- ⁴¹ Иовва И. Бессарабия и греческое национально-освободительное движение / И. Иовва. – Кишинев: Штиинца, 1974. – 256 с.; Иовва И. Передовая Россия и общественно-политическое движение в Молдавии / И. Иовва. – Кишинев: Штиинца, 1986. – 261 с.; Иовва И. Южные декабристы и греческое национально-освободительное движение / И. Иовва. – Кишинев: Картя молдовеняске, 1963. – 104 с.
- ⁴² Андрус О. Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской ССР первой половины XX века / О. Андрус. – Кишинев: Шкоола Советикэ, 1951. – 251.
- ⁴³ Північна Буковина, її минуле і сучасне / [Курило В., Ліщенко М., Романець О. та ін.]; під ред. В. Курила. – Ужгород: Карпати, 1969. – 246 с.
- ⁴⁴ Нариси з історії Північної Буковини / [В. Ботушанський, А. Глуговський, І. Гриценко та інш.]. – Київ: Наукова думка, 1980. – 340 с.
- ⁴⁵ Гриценко І. Економічні зв'язки Північної Буковини з Росією і Наддніпрянською Україною в XIX – на початку XX ст. / І. Гриценко. – Львів: Вища школа, 1980. – 166 с.
- ⁴⁶ Томулець В. Торгові зв'язки Бессарабії з Україною в 1812-1830 рр. / В. Томулець // Український історичний журнал. – 1987. – №6. – С. 78-86; Томулець В. Реалізація товарів з України і других губерній Росії на бессарабському ринку (1812-1868 гг.) / В. Томулець // Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей. Випуск 9. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2002. – С. 97-116.
- ⁴⁷ Задорожний В. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.) / В. Задорожний. – Львів: Вища школа: Вид-во Львівського університету, 1989. – 152 с.
- ⁴⁸ Макар Ю. Хотинщина в міжнародних відносинах XIX–XX ст. / Ю. Макар // Хотину – 1000 років: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці: Прут, 2000. – С. 139-146.
- ⁴⁹ Ботушанський В. Сільське господарство Буковини (друга половина XIX – початок XX ст.) / В. Ботушанський. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 340 с.
- ⁵⁰ Добржанський О. Суспільно-політичне життя Хотинщини в XIX – на поч. XX ст. / О. Добржанський // Хотину – 1000 років: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці: Прут, 2002. – С. 83-89.
- ⁵¹ Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.) / [В. Ботушанський, С. Гакман, Ю. Макар та інш.]; під ред. В. Ботушанського. – Чернівці: Рута, 2005. – 744 с.
- ⁵² Кожолянко Г. Еміграція трудового населення Буковини в кінці XVIII – початку XIX в. / Г. Кожолянко. – Кишинев: Штиинца, 1991. – С. 98-119. – (Проблеми історическої демографії СРСР і Західної Європи (період феодалізму і капіталізму)).

⁵³ Буковина: історичний нарис [відп. ред. В.М. Ботушанський]. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.

⁵⁴ Добржанський О. Хотинщина: історичний нарис / О. Добржанський, Ю. Макар, О. Масан – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 464 с.

⁵⁵ Жалоба І. Пароплави на Дністрі / І. Жалоба // Буковинський журнал. Ч. 3-4. – Чернівці, 1994. – С. 101-107 ; Жалоба І. Дністровські судна кінця XVIII – 70-х років XIX ст. / І. Жалоба // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових статей. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т. I. – С. 151-160.

⁵⁶ Жалоба І. Інфраструктурна політика австрійсько-го уряду на північному сході монархії в останній чверті XVIII – 60-х роках XIX ст. / І. Жалоба. – Чернівці: Книги XXI ст., 2004. – 520 с.

⁵⁷ Пастернак О. Формування бессарабського дворянства: джерела, передумови та внутрішній склад / О. Пастернак // Матеріали V Буковинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича. У двох томах. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – Том I: Історія України. Краєзнавство. – С. 415-420.

⁵⁸ Суляк С. Осколки Святої Руси / С. Суляк. – Кишинев: Изд. дом «Татьяна», 2004. – 240 с. – (Очерки этнической истории рунсков Молдавии).

⁵⁹ Гуменный И. Хотинский цинут в 1806-1812 гг. / И. Гуменный // Хотину – 1000 років: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці: Прут, 2000. – С.74-82.

⁶⁰ Дмитриев П. Численность и расселение населения Днестровско-Прутского междуречья в XIX-XX в. / П. Дмитриев. – Кишинев: Штиинца, 1991. – с. 119-130. – (Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы (период феодализма и капитализма)).

⁶¹ Зибачинський І. Розвиток єврейської освіти у Північній Бессарабії у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / І. Зибачинський // Питання історії України: збірник наукових статей. – Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – Т. 7. – С. 109-114.

Тамара Богачик
(Черновцы)

Северная Бессарабия дореформенного периода (1812-1868 гг.): историографический аспект

В статье автор делает обзор историографических источников, которые касаются социально-экономического, общественного и образовательного развития дореформенного периода Северной Бессарабии (1812-1868 гг.).

Ключевые слова: Северная Бессарабия, дореформенный период, северные уезды, историография, украинское население, Хотинщина.

Tamara Bohachyk
(Chernivtsi)

Northern Bessarabia of the Prereform Period (1812-1868): Historiographical Aspect

The author conducts a survey of the historiographical sources concerning social, economical and educational development of the prereform period of Northern Bessarabia.

Key words: prereform period, Northern regions, historiography, Ukrainian population, Khotynshchyna.

УДК: 94 (498.7) «18»

Ганна Скорейко
(Чернівці)

**БОРОТЬБА ЗА ЗЕМЛЮ НА БУКОВИНІ:
СЕРВІТУТНІ КОНФЛІКТИ У ПЕРШЕ
ПОРЕФОРМНЕ ДВАДЦЯТИЛІТТЯ
(1848-1868 рр.)**

У статті йдеться про складні й суперечливі процеси остаточного перерозподілу лісових угідь та пасовищ в умовах стрімкого проникнення капіталістичних відносин і перебудови господарського життя згідно реформ 1848 р. та імператорського патенту 5 липня 1853 р., що супроводжувалося гострими конфліктами між селянами та великими земле-власниками.

Ключові слова: громада, сервітутути, сваволя, селяни, виступи, скарги, реформи, комісії.

У XIX столітті на західноукраїнських землях відбувалося болоче й суперечливе перерозподілення між селянами та поміщиками громадських угідь – пасовищ та лісів. В історію цей явище увійшло під назвою «сервітутні процеси». Ця проблема видається актуальною і сьогодні з огляду на майже ідентичні особливості боротьби за право володіння земельними ресурсами як у епоху переходу від традиційного до капіталістичного виробництва, так і у постсоціалістичній Україні, коли земля знову входить у обіг як капітал.

Проблемі сервітутів та вирішення сервітутних суперечностей присвячено чимало наукових досліджень. Зокрема, вона свого часу вона детально відстежувалася І.Франком у цілому ряді праць, але найбільш ґрунтовно він дослідив це явище у праці «Панщина т її скасоване на Галичині».¹ Значну увагу проблемі сервітутних процесів приділили українські вчені М.П. Герасименко², Ф.Стеблій,³ В.М.Ботушанський⁴.

Завдання даної наукової статті полягає у висвітленні особливостей боротьби за громадські угіддя між селянами гірських районів Буковини у перші пореформені роки у зв'язку із необхідністю простежити ефективність революційних змін на окраїнних землях Австрійської імперії. З огляду на те, що ця боротьба супроводжувалася найчастіше свавільними діями впливових землевласників, постає завдання простежити природу форм і методів боротьби з обох сторін. Крім того, важливим чинником у врегулюванні та вирішенні сервітутних конфліктів були органи державної влади та окремі державні чиновники. Тому природно постає завдання з'ясувати їх роль та ефективність дій.

Революція 1848 р. була одним із найяскравіших епізодів соціальних потрясінь XIX ст., коли усвідомлення кардинального переоблаштування суспільства, яке зріло у різних соціальних верствах всіх європейських держав, отримало своє логічне заве-